

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТА

Характеризуються соціальні орієнтації і позиції студента у сучасних умовах. Детально висвітлюється, як соціальна позиція студента виражає його внутрішнє ставлення до свого становища в суспільстві, до зовнішнього світу, надає орієнтації об'єктивний характер, суб'єктивну вмотивованість і особистісний сенс, визначає через систему установок характер і зміст програми соціальних дій.

У соціології вивчення цінностей пов'язано з аналізом їх “індивідуальних еквівалентів” ціннісних орієнтацій. Ціннісна орієнтація – це особливий компонент духовного світу людини, що є наслідком вільного обрання ціннісних переваг [4, 422]. Людина завжди знаходиться в ситуації вибору, і цінність виступає основою особливої визначеності серед наявних альтернатив. Таким чином, ціннісні орієнтації виступають основою цілепокладання та визначають людські інтереси і потреби. Серед інших мотивацій людської поведінки ціннісні орієнтації завжди домінують. Вивчення ціннісних орієнтацій студентів дає змогу виявити ступінь їх адаптації до нових соціальних умов, а також інноваційний потенціал.

Вивчення ціннісних орієнтацій особистості студента було проведено таким чином. З 1999 по 2006 р. лабораторія соціально-психологічних досліджень при кафедрі філософії та соціології СНАУ провела цикл досліджень, завданням яких стало вивчення світоглядних цінностей та нормативних змін у свідомості студента як майбутнього спеціаліста та особистості, яка формується. Об'єктом дослідження були студенти денної форми навчання (генеральна сукупність становила близько 2,6 тисячі осіб).

Обсяг вибірки в різних дослідженнях варіював від 10 до 25 % генеральної сукупності, що при її порівняній однорідності за освітньою ознакою (відмінність лише в курсах навчання) дозволило забезпечити досить високу (для виявлення основних тенденцій) репрезентативність опитування.

Вивчення ціннісних орієнтацій та негативних явищ у студентському середовищі проводилися повторно за однією методикою з інтервалом 6 років. Дані за 1999 та 2006 рр. можуть бути зіставлені, адже обсяг вибірки та характер відбору респондентів (за факультетом, курсом, місцем народження – місто/село, а також за статтю) у цілому віддзеркалювали основні параметри генеральної сукупності за вказаний період.

Основними методами збору первинної соціальної інформації були анкетування, тестування, інтерв'ю, соціометричні опитування.

У ході дослідження ми намагалися, по-перше, розкрити спрямованість особистості (визначити її ставлення до себе й до суспільства); по-друге, визначити пріоритетні орієнтації на цілі (термінальні цінності); по-третє, емпіричним шляхом виявити орієнтації на засоби (інструментальні цінності),

якими користується студент у досягненні своєї мети. На підставі вивченого матеріалу є можливість зробити висновки про характер ціннісних орієнтацій – якою мірою вони мають нормативний характер (тобто не виходять за рамки соціально схвалених культурних прикладів) і якою мірою – девіантний характер, тобто відхиляються від норм, не відповідають соціальним очікуванням.

Вивчаючи духовний світ студента, ми намагались охопити найважливіші цілі життя молоді людини, яких вона прагне досягти. Класифікуючи відповіді студентів на поставлене питання, ми отримали цікаву картину, що віддзеркалює пріоритети життєвих цінностей.

Фізичне здоров'я, сім'я та кохання склали і складають на сьогодні міцну основу життя молоді людини. Сім'я є найвагомим соціальним інститутом. Стійке домінування сім'ї як найважливішої цінності життя, з одного боку, свідчить про соціальну та економічну залежність молоді, що навчається, від батьків; з іншого – демонструє психологічну залежність від батьків і відсутність глибокого конфлікту поколінь; а також є віддзеркаленням власного погляду на створення свого сімейного добробуту, свого “дому”, в основі якого – кохання.

Суттєво зросло значення свободи (з десятої позиції на шосту), з якою студентство пов'язує своє надійне майбутнє, у якому студенти вбачають себе не тільки коханими, а й значущими членами суспільства. Свобода для студента важлива не лише як вибір можливостей, але і як можливість вибору, який залежить у першу чергу від навколишніх соціальних умов.

Особливо слід підкреслити моральні позиції студентів. В анкету був введений такий суттєвий індикатор, як “чисте сумління”, його значення за останні роки дещо зросло. У системі життєвих пріоритетів “сумлінність” посідає четверту позицію, що свідчить про те, що більшість студентів далеко не будь-якими засобами збирається досягти високого соціального рівня й матеріального добробуту. Таким чином, ціннісні орієнтири більшості студентів мають нормативний характер.

Такі складові, як “освіта”, “кар'єра”, “цікава робота”, знаходяться на периферії ціннісної свідомості. Сьогодні молодь на перше місце висуває особисті пріоритети – турботу про себе та сім'ю. Альтруїстів серед студентів практично немає: 7,6 %. Така соціально-культурна, змістовна життєва орієнтація, набута людиною в процесі життя, як “можливість бути корисним для інших”, займала і займає останню (одинадцяту) позицію в системі життєвих пріоритетів.

Звідси випливає, що домінантними моделями особистості серед студентів є “егоїст” і “конформіст”. “Егоїст” свідомо орієнтується на задоволення власних потреб та амбіцій, на особистий успіх, його основною життєвою цінністю є власна “особа”, тобто “я”, відносно якої будується вся система ціннісних орієнтирів.

Студент-“конформіст” свідомо копіює загальноприйняті традиції та норми, які не відповідають його власним переконанням. Близько 94 % наших студентів вважають себе конформістами та егоїстами. У кожному

життєздатному суспільстві необхідні всі три типи особистості. Егоїсти та альтруїсти стимулюють прогрес суспільства, хоч і керуються протилежними ціннісними орієнтирами. Конформісти забезпечують стійкість соціального устрою, чинячи опір ризикованим інноваціям як альтруїстів, так і егоїстів. У сучасному суспільстві, не лише в студентському середовищі, частка альтруїстів – особистостей, свідомо зорієнтованих на добробут колективу, суспільства – значно скоротилася. Соціологи стверджують, що з 1980-х років відбувається зниження раніше визнаних цінностей: приносити користь суспільству, виконувати свій обов'язок перед державою, бути потрібним для людей тощо. У наш час частка носіїв таких поглядів у суспільстві (за результатами різних досліджень) коливається у межах 3-15 % [2, 126]. Зміна соціальних умов у державі призвела до різкого підвищення індивідуалізму.

Вивчаючи ціннісні орієнтації, ми виділили серед них:

- 1) загальнолюдські цінності, які визначають цілі буття і людської сутності;
- 2) вітальні цінності, необхідні для збереження і підтримання життя;
- 3) соціалізаційні, які визначають процес формування особистості;
- 4) інтеракціоністські цінності, що стосуються міжособистісного та групового спілкування. Зупинимось на них більш докладно.

А. Загальнолюдські цінності. Важливу інформацію про духовний світ студентів дають оцінки студентами свого власного ставлення до фундаментальних, або так званих “загальнолюдських цінностей”, які, на наш погляд, чудово відображені в біблійних заповідях. Тому ми вивчали питання: “Яких біблійних заповідей ви дотримуетесь?”. Отриманий результат порівняли з результатом опитування студентів одного з університетів США [3, 245]. Можна дійти висновку, що або американські студенти моральніші, або українські – відвертіші.

Найбільш шановані заповіді, яких дотримуються наші студенти: “шануй батька й матір”, “не вбий”. Найчастіше не дотримуються таких: “не перелюбствуй” (63 %), “не обмануй” (59 %), “не бажай жінки ближнього” (58 %), “не зазри багатству іншого” (45 %).

Ці показники свідчать про те, що для однієї частини студентів принципи змісту життя є вагомими, вони служать своєрідним фільтром для ціннісної інформації, яка отримується ззовні. Для іншої – загальнолюдські цінності є лише потенційними і мають характер досить абстрактних принципів життя, які студент часто не поділяє. Таким чином, якщо одна група студентів (близько 40 %) буде завжди намагатися “жити гідно”, то інша (близько 60 %) – орієнтуючись на особистий успіх, у деяких випадках буде готова обдурити, припускаючи, що сумлінність не є важливою якістю, особливо в міжособистісних стосунках з представниками протилежної статі. Ці показники пояснюють високий відсоток розлучень у нашому суспільстві, а також свідчать про те, наскільки наше суспільство далеке від сумирної мудрості та аскетизму. Частина біблійних заповідей не сприймається більшістю студентів як обов'язкова умова соціалізації. Ситуація погіршується відсутністю в державі чітких цілей суспільного розвитку.

Криза універсальних загально визнаних соціальних цінностей може призвести до глибокої та системної соціальної деградації.

В. Вітальні цінності. Вони стосуються фінансових потреб, що відображають необхідність збереження та підтримання в повсякденному житті здоров'я, безпеки і комфорту. Результати опитування засвідчили, що життя є найважливішою цінністю, а добре здоров'я – найважливішою умовою його щасливого та успішного перебігу.

Важливу роль у підтримці здоров'я відіграє матеріальний достаток. Це – найважливіший фактор задоволення життєвих та духовних потреб. Тому ми намагалися виявити ставлення студентів до такої цінності, як “матеріальна забезпеченість”.

Більшість студентів (67,7 %) поки що не може собі дозволити розкіш недооцінювати матеріальну забезпеченість, проте, заробляти гроші будь-яким шляхом збирається меншість – 7 %. Звідси випливає, що більшість студентів ставить за мету знайти “місце під сонцем” за допомогою соціально схвалених засобів, припускаючи, що “людина вище за долар”. Цей показник свідчить про успішність соціалізації студентів.

Високо цінують студенти мир у державі, безпеку життя, свободу та незалежність. За час навчання у вузі студенти стали серйознішими, вимогливішими до себе, подорослішали. Так, ціна “комфорту”, “спокою” знизилась так само, як і “життя сповнене задоволень і розваг”. Зросла значущість соціалізаційних та інтеракціоністських цінностей.

С. Соціалізаційні цінності. До цих цінностей відносять ті, що визначають процес формування особистості спеціаліста: широку освіченість, успішну кар'єру, цікаву роботу та інші. Вони допомагають молодому спеціалісту успішно адаптуватись у суспільстві, набути високого соціального статусу. Ми намагалися виявити вплив вузу на процес їх формування. Результати показують, що вуз відіграє в цьому позитивну роль. Так, за час навчання у вузі у 2-3 рази зросла, на думку студента, значущість цінності “всебічного розвитку”. Майже третина молоді, що навчається, розуміє, що “швидка” прикладна освіта в результаті не дозволяє досягти бажаного, тому що це “бажане” безперервно змінюється.

За час навчання у вузі зросло розуміння таких цінностей, як “успішна кар'єра”, “цікава робота”, “активне, діяльне життя”. Так, значущість цінності “активне, діяльне життя” зросла з 21,3 до 29 %, що свідчить про постійну зміну старих традиційних цінностей. Відбувається руйнування застарілої головної цілі суспільства – створення пасивного виконавця, зорієнтованого на щоденну практику, на авторитет. Все більшій кількості людей притаманна ініціативність, прагнення власного росту та самореалізації. При цьому не можна не відзначити, що активна життєва позиція все рідше пов'язується з участю в суспільно-політичному житті, житті держави. “Суспільна активність”, а також “творчість” належать до числа цінностей, які не користуються повагою.

Д. Ітеракціоністські цінності. Ця група цінностей містить судження, які є важливими в міжособистістному і груповому спілкуванні.

Хоч, як було вже зазначено, цінність альтруїзму є невисокою (7,6 %) і посідає останню позицію в системі життєвих пріоритетів студентства, однак у масштабі малої студентської групи цінності товариства, солідарності та взаємодопомоги залишаються незаперечними орієнтирами групової поведінки половини студентів. Інша половина студентів (47,6 %) керується егоцентристськими установками, надаючи перевагу тому, щоб кохали їх, а не вони обдаровували оточення людей любов'ю.

Переважає більшість студентів заперечує можливість рівності для всіх (близько 94 %), але не визнає владного характеру відносин між людьми (близько 97 %), тому до числа аутсайдерських цінностей студенти віднесли “владу над людьми”. Для 65 % студентів щастя ототожнюється з наявністю вірних друзів. Дружба розглядається більшістю студентів як безкорисливі міжособистісні відносини. Значна частина студентів, які не відповіли на запитання (21,3 %), дозволяє віднести їх до числа тих, хто вагається у виборі між вірністю та зрадою в дружбі.

Міжособистісні стосунки аналізувалися нами з різних боків: з погляду інтегруючих, об'єднуючих та дезінтегруючих й роз'єднуючих рис, що дозволило побачити наявність негативних явищ у студентському середовищі.

Більша частина студентів позитивно оцінює своїх товаришів, вважаючи, що від них можна навчитися доброти й принциповості, безкорисливості й взаємодопомоги. Проте відвертість, скромність – якості, яких треба прагнути багатьом, ще не на достатньому рівні присутні в міжособистісному спілкуванні.

Великий вплив на поведінку студента у вузі відіграє новий характер спілкування в колективі. Життя у вузі подібне до життя у великій сім'ї, тому тут після школи триває поступова зміна індивідуалістичної психології на психологію колективізму. Будь-якому студенту – чи міському, чи сільському – доводиться повністю перебудувати характер свого спілкування, відмовляючись від одних стереотипів і набуваючи інших, спочатку незвичних для нього. Основна мета життя у вузі – успішно адаптуватися до нових умов, не втратити якостей, властивих людині, не стати істотою, що постійно змагається з навколишнім світом. Навчання у вузі значною мірою змінює психологію студента, зменшує його амбіції. У процесі навчання кожен знаходить “свою нішу” в студентському колективі, поступово з'являються старанність, досвід. Соціальне самопочуття студента, “відчуття комфорту чи дискомфорту” залежить від рівня адаптації до життя у вузі.

Процес формування особистості спеціаліста вищої кваліфікації проходить під впливом різних факторів і не може бути обмеженим рамками студентського життя. Його початок і кінець знаходяться поза межами навчання у вузі, адже перший етап (“вибір професії, підготовка до вступу до вузу”) починається задовго до того, як молода людина стає студентом. Завершальний етап – “робота за спеціальністю, залучення до трудового колективу та адаптація в нових соціальних умовах” – закінчується на підприємстві. Виходячи з цього, ми розглядаємо цінності та ідеали студентів в

аспекті такого питання: “Хто і що спричиняє вплив на формування світогляду та життєвих позицій студентів”

Головним фактором у формуванні особистості студента є, як і раніше, сім'я та друзі. Різко зросла роль засобів масової інформації, причому роль вузу і вчителя практично не змінилась. Особливістю молодіжного середовища є активний процес самоідентифікації, що визначає сукупність стереотипів поведінки. Однак соціальна ідентифікація молоді відбувається, як правило, не з групою, а з окремими дорослими і однолітками, що входять у вузьке коло інтимно – особистісного спілкування. Це члени сім'ї (батько чи мати), кохана людина або близький товариш, рідше – вчитель чи викладач.

Уже сама наявність ідеалу в структурі ціннісних орієнтацій особистості свідчить про її духовний потенціал, здатність протистояти прагматизму суспільства та тиску масової культури. В аналізі уявлень про майбутнє надзвичайну роль відіграє наявність у студента життєвого ідеалу.

Самовизначення студента відбувається через порівняння, ототожнення себе з певним ідеалом. Частка студентів, що мають ідеал, за останні роки зросла і це є позитивним моментом, тому що відсутність ідеалу призводить до стану, коли людина втрачає здатність усвідомлювати своє призначення в суспільстві. Такий стан сприяє виникненню відчуття невпевненості й тривоги, депресивного настрою, що призводить до руйнації долі, розмиття духовних і моральних орієнтирів. Відсутність у свідомості молоді ідеалу дуже часто замінюється поклонінням кумирам шоу-бізнесу або спорту. До того ж культ “зірки” – це культ успіху, а не захоплення обдарованістю. З того часу як успіх, а не духовність стає основним орієнтиром у житті, люди, що є втіленням високої моральності, все менше привертають увагу молоді.

Ще недавно молоде покоління виховувалося на благородних вчинках літературних героїв. Сьогодні, за даними соціальних досліджень, літературні герої на 70 % не є взірцем для наслідування, ще меншою популярністю користуються політичні діячі, вони не є взірцем для наслідування для 80 % тих, хто навчається [1; 86]. Існує велика небезпека перетворення ідеалу на об'єкт споживання. Занепад ідеалізованого, романтичного боку життя супроводжується його баналізацією, підкоренням законам ринку, перетворенням на товар. Ідеали перетворюються на продукт масового духовного споживання. Норми і цінності масової культури стають близькими багатьом молодим людям, через те що масова культура не відрізняється великою вимогливістю. На її першому плані знаходяться елементарні цінності, гедонізм і безпроблемність.

Додаткову інформацію про внутрішній світ нашого студента дають відомості про його ставлення до цілого ряду негативних життєвих явищ – таких, як злочинність, злочинство, наркоманія, проституція тощо.

З інтервалом у сім років, за однією методикою, нами були опитані студенти другого курсу чотирьох факультетів – механічного, будівельного, ветеринарного й економічного. Під час вивчення ставлення студентів до різноманітних явищ негативного характеру нами була використана шкала з трьох позицій:

- 1) негативне ставлення (“для мене це явище неможливе за жодних життєвих умов”);
- 2) нейтральне ставлення (“іноді це явище для мене можливе”);
- 3) позитивне ставлення (“для мене це нормальне явище”).

Дані обох опитувань свідчать про те, що переважна більшість студентів однозначно негативно ставиться до вживання наркотиків (90,7 та 92,0 % відповідно до років опитування). Можна дійти висновку про досить прагматичний підхід сучасного молодого покоління до життя й розуміння ним того факту, що реалізація життєвих цілей стає неможливою в разі захворювання на наркоманію. Наркоманія є не лише невігідною, але й завдає значної шкоди людині. Значна більшість студентів (близько 82 %) висловила своє негативне ставлення до злочинності і крадіжок, що свідчить про їхню нормативну поведінку. Ці студенти керуються почуттям обов’язку й законслухняності. Інша група студентів, що виявила нейтральне ставлення до злочинності (18,2 %), можливо у майбутньому, не зможе реалізувати себе в суспільстві, може постати перед альтернативою: опинитися на узбіччі життя чи піти шляхом порушення правових та моральних норм. Ми не відносимо їх до категорії девіантів, скоріше, вони належать до групи ризику. У разі фальстарту або малозабезпеченості сім’ї у частини студентів з цієї групи можуть суттєво похитнутися моральні орієнтири.

Звертає на себе увагу той факт, що серед студентів спостерігається більш толерантне ставлення до таких явищ, як здобування благ силою та хитрістю. Сучасна молодь багато в чому втратила “больовий поріг” у сприйнятті темних та жорстоких сторін життя. Так, кількість студентів, що негативно ставляться до здобування благ хитрістю, за минулі сім років скоротилася в три рази й сьогодні становить лише 10 % опитуваних, для 19,9 % – це вже не аморальне явище, а норма життя.

Значно “потеплішало” ставлення студентів до здобування благ силою, вживання нецензурної лексики й алкоголю. Молодіжні девіації постають вже не тільки як показник дезадаптованості молодого покоління, але і як індикатор дезорганізації суспільства в цілому, ціннісного розколу соціального простору. Не буде перебільшенням сказати, що “хворе” – анемічне суспільство програмує патологію й на рівні особистої поведінки.

За минулі сім років можна відзначити й позитивні моменти – студенти 2006 року категорично й нетерпимо ставляться до проституції (73,9 проти 25,4 %), до несплати податків (55,4 проти 19,9 %). Це явище можна частково пояснити тим фактом, що до вузу почали вступати учні з більш забезпечених сімей (66,4 % в 2006 р. проти 40,1 % в 1999 р.). Ця обставина дозволяє їм думати про високі матерії, а не лише про задоволення нагальних потреб.

Насамкінець слід зазначити, що суспільству потрібен процес демократизації, який має зрівняти права різних груп молоді на повноцінну інтеграцію в соціальну структуру, що зменшить ризик невдалого життєвого старту молодого спеціаліста та кількість потенціальних девіантів. Превалювання комфортної нормативної поведінки серед студентства складе підґрунтя стабілізаційних процесів в українському суспільстві.

Література

1. Матвеева Н.А. О соотношении инерционности и субъектности в образовании // Социс. – 2002. – № 3. – С. 86.
2. Карпухин О.И. Особенности социализации и самоопределения // Социс. – 2000. – № 3. – С. 126.
3. Social Problems. A Critical Approach (Fourth Edition). – New York, 1997. – P. 245.
4. Соціологія. Терміни. Поняття. Персоналії / За ред. В.М. Пічі. – К.: Каравела, 2002. – С. 422.

Summary

I. Eremina. The Valued Orientations as the element of the Student's Picture of the World.

The article is devoted to peculiarities of socialization and upbringing of the representatives of the young generation – students. The author regards students as social community which enter the life, studies peculiarities of youth's way of life, its plans for the life and valuable orientations. In the conclusion it is pointed out that the role and the place of young people in the affairs of society are determined by the possibility for realization of their abilities and energy and at the same time by the active participation of the young people in the life of the society.

Рукопис надіслано до редакції 17.12.2007.

Єрьоміна, І.Д. Ціннісні орієнтації в картині світу студента [Текст] / І.Д. Єрьоміна // Сучасна картина світу: Природа, суспільство, людина [Текст] : збірник наукових праць. - Суми: УАБС НБУ, 2008. - С. 219-229.